

летник. Одговорност малолетника за проузроковану штету треба оцењивати у сваком конкретном случају према његовој способности за расуђивање.

б) Грађанскоправну деликтну одговорност малолетника треба утврђивати поређењем понашања малолетника-штетника са понашањем разумног малолетника а не одраслог лица.

в) Грађанскоправну деликтну одговорност малолетника треба утврђивати независно од његове кривичноправне одговорности јер су услови за настајање једне и друге одговорности различити те се не могу по аналогiji применити прописи КЗ и на утврђивање малолетникове грађанскоправне деликтне одговорности. Као што су различити услови за утврђивање грађанске деликтне одговорности према кривичној одговорности пунолетних лица тако су различити услови за утврђивање грађанске деликтне одговорности малолетника према његовој кривичној одговорности.

г) Способност малолетнику за проузрокавање штете не треба изједначавати са малолетниковом ограниченом пословном способношћу. То су такође различите ствари на које треба применити различита мерила.

Др. Љубиша Милошевић

ЛИЧНА ПРАВА И ЊИХОВ ОДНОС ПРЕМА ЛИЧНОПРАВНИМ (МОРАЛНИМ) ЕЛЕМЕНТИМА АУТОРСКОГ ПРАВА

Са развитком ауторског права, личноправна (морална) овлашћења аутора стицала су своју потврду под називом „морално право“ (*droit moral, moral right, derecho moral, diritto morale*). Међутим, о овом називу се у своје време живо расправљало јер су у погледу његовог усвајања постојала велика неслагања. Његовом прихватању нарочито се противила делегација на конференцији одржаној у Риму 2 јуна 1928 због ревизије Бернске конвенције за заштиту књижевних и уметничких дела којом је први пут на подручју земаља Бернске уније признато „морално право“ једним нормативним међународним актом. Супротстављајући се изразу „морално право“, британска делегација је тврдила да он представља апсурд. По њеном мишљењу, било је излишно и нелогично једно право називати моралним, јер нема неморалних права (1). С друге стране, неке теоретичаре је овај термин наводио на помисао да је лични интерес ауторов заштићен моралом а не правом (2). Насупрот томе, француски делегати су заступали мишљење да треба остати при изразу „морално право“, не због тога што су били уверени да он сасвим одговара већ зато што нису били убеђени да би се могао наћи бољи. Он се данас искристалисао у једну нијансу личног права која тесно повезује личност аутора са његовим делом. Појам „моралног права“ излази

(1) Видети Piola Caselli: *Il diritto morale di autore*, Rim, 1939, p. 31.

(2) Michaélides-Nouaros: *Droit moral de l'auteur*, Paris, 1935, p. 51.

из оквира чисто личног права и простире се на шире подручје, прелазећи са субјекта и на дело које значи објективну реалност (3). „Моралним правом“, дакле, личност аутора заштићена је кроз његово дело. „Морално право“ узима у заштиту специјалну личност човека-ствараоца (4) за разлику од чисто личног права које га штити као човека-грађанина. Зато, иако општа правила личног права служе као основ „моралном праву“, она нису у стању да му пруже ону садржину која је њему својствена. Међутим, ако „морално право“ није потпуно адекватно појму личноправних овлашћења, оно се ипак афирмисало као феномен који потиче из личног права а није лично право у пуном смислу јер за основне конститутивне елементе „моралног права“ лично право не садржи потребна решења. Зато се она морају прописати. Такве позитивне одредбе за заштиту личних, моралних, идеалних интереса аутора у вези са његовим интелектуалним делом воде дакле порекло од личног права али не чине његов саставни део већ имају специфична својства. То су личноправни елементи ауторског права. „Специјална“ личност аутора као ствараоца заштићена је његовим „моралним правом“ које настаје поводом дела и постаје независно од личности (5). У сваком случају, овај појам се односи на психички живот ауторов у смислу једне више, стваралачке и моралне вредности. То су разлози што се остало при термину „морално право“, упркос недостатку што он не одговара у потпуности.

Да би се ипак избегла двосмислена и нетачна тумачења, сматрамо да би било исправније у нашим условима „морално право“, узимајући га као једну компоненту јединственог ауторског права а у складу са развитком социјалистичког права, обележити изразом *личноправни (морални) елементи* или личноправна (морална) компонента. Израз „морални“ задржан је у загради да означи одступање од личног права у генералном смислу с обзиром да се он у том значењу већ афирмисао.

Да бисмо потпуније и јасније приказали карактер и структуру личноправних (моралних) елемената ауторског права, потребно је да овде пре свега изложимо теоријску основу личних права уопште јер су личноправни (морални) елементи ауторског права само један специфичан вид личних права, одређен и условљен човековим духовним стварањем (6).

Ако бацимо поглед на историјски развитак личних права, видећемо да је њихово признање резултат новијег времена. Античко доба с робовласничким системом и феудални Средњи век нису знали за заштиту личних права. Стога су она била страна и римском грађанском праву. Међутим, римско право је знало за један вид заштите личних интереса путем *actio iniuriarum* (7).

О признању личних права може се говорити тек од Француске револуције. Истина, у идеологе овог признања убрајају се писци и филозофи XVIII века, Монтењ (Montaigne), Русо (Rousseau) и Волтер (Voltaire), ду-

(3) Gérard Gavin: Le droit moral de l'auteur, Paris, 1960, Nr. 281.

(4) Michaélides-Nouaros: op. cit., p. 51.

(5) Piola Caselli: op. cit., p. 36.

(6) Видети Alois Troller: Reflexions sur l' »Urheberpersönlichkeitsrecht«, »Le droit d'auteur«, Nr. 12, 1960, p. 310.

(7) Др. Војислав Спасић: Основи грађанског права, I. Општи део, Сарајево, 1957, с. 198.

ховни творци револуције (8). За своје време, Француска револуција је бар за тренутак отргла човека из крутих стега корпорација и класа и први пут покушала да га учини потпуно свесним његове властите егзистенције, засноване на слободи, братству и једнакости. Она је истакла начело да свака личност мора доћи до слободног изражаја; сваки човек мора бити у могућности да ради и да живи према својим личним вредностима и способностима (9).

Из тога се види да су принципи Француске револуције уједно прокламовани и „права човека и грађанина“ и човекова лична права. У суштини, међутим, она су јасно диференцирана и по смислу и по објекту, мада се у пракси често мешају. У првом случају реч је о уставним, политичким правима; у другом о личним правима грађанског права. Ово су, истина, врло блиска права и чак понекад међусобно условљена. У теорији се наглашава да „постоји очигледни паралелизам између уставних права која гарантују субјекту извесну слободу у односу према држави“ и личних права која су човеку обезбеђена грађанским правом (10). Као доказ за то наводи се слобода штампе загарантована уставом којој у грађанском праву одговара слобода призната човеку да изражава своје мишљење (11).

Уставна права или како се уобичајено каже „грађанска права“ или „права човека“ представљају шири појам од личних права (12). Она обухватају политичка и друга права (бирачко право, слобода говора, удруживања и штампе, право на слободу савести и вероисповести; право на јавне службе, право на равноправност и неприкосновеност личности; право на неповредност стана и на тајну писама; право на образовање, право на уметнички и научни рад, право на избор позива, итд.). Као што је већ поменуто, уставна права гарантују појединцима извесну слободу и према држави обезбеђујући га од „продора државне власти и њених органа“. Насупрот томе, лична права грађанског права својим посебним средствима и методама штите лична добра од повреде појединаца (13).

Нас овде искључиво занимају лична права, те је било нужно повићи разлику између њих и уставних права. Посебно је питање што су и лична права загарантована уставом (чл. 47 нашег новог Устава).

Лична права могу бити схваћена у ширем и у ужем смислу. По једној општој дефиницији (14), личним правима се називају „права на добрима која се не могу одвојити од личности“. Из тога проистиче да лична права карактерише њихова везаност за човекову личност. Таква дефиниција међутим не би била потпуна јер има и других грађанских права која нису лична па су ипак везана за свог титулара. То су, на пример, облигациона права из породичноправних односа, као што је обавеза издржавања сродника; облигациона права из правних послова *intuitu personae*; односи између заступаног и заступника у оквиру издавачког уговора или уговора

(8) Claude Jeannot: La notion d'intérêt personnel de l'écrivain, Lausanne, 1960, p. 12.

(9) Idem., p. 12.

(10) Idem., p. 15.

(11) Idem., p. 15.

(12) Славица Крнета: Питање мјеста личних права у систему грађанског права, „Годишњак Правног факултета у Сарајеву, V, 1957, с. 116 (8).

(13) Ibidem.

(14) Агарков и Генкин: Уџбеник совјетског грађанског права, с. 262.

о раду, личне службености (15), итд. Ово довољно указује на очигледну грешку неких француских теоретичара грађанског права који облигационо право (*droit de créance*) сврставају у лична права. Насупрот томе, Сфетеа, доследан мишљењу професора Пикара (Picard), побија ово гледиште као неправилно и погрешно (16).

По Жаноу (Jeannot), шири појам личних права обухвата сва права у којима се личност појединаца изразитије манифестује а која потичу из брачних, породичних, старатељских и наследноправних односа. Нека од њих он издваја у строго личне категорије, као што су накнада неимовинске, моралне штете, тужба за развод брака и располагање имовином на случај смрти. Он пре свега напомиње да је област ових права веома широка и још непотпуно одређена (17).

У лична права у ужем смислу спадају она права која имају за објект неко лично добро (живот, телесни интегритет, здравље, слобода, част, углед, достојанство, итд.). То су лична грађанска права. И она су, као што смо већ напоменули, резултат идеја Француске револуције, под чијим се утицајем „искристалисало схватање да личност човека у разним својим манифестацијама може бити предмет грађанскоправних односа“ (18). Сва лична права у ужем смислу имају једно заједничко својство: она су нераздвојиво везана за човека и чине саставни део његове личности. Лична права представљају релативно нову дисциплину у науци грађанског права. Она су млађа од уставних права јер су доцније извојевала признање кроз судску праксу и законодавство једног мањег броја земаља. Временом се показало да се човек више није могао задовољити политичким слободама које су његовој личности биле загарантоване уставом јер су му оне највећим делом пружале заштиту само од продора државе и њених органа. Уставне гаранције узимају у заштиту личне интересе појединаца само уколико би њихова повреда била проузрокована кажњивом радњом. Међутим, заштиту личних интереса повређених лица од стране других појединаца кад није у питању кажњива већ противправна радња у грађанскоправном смислу, пружају лична права (19). То су лична неимовинска права која са имовинским правима чине предмет грађанског права.

Међутим, иако се сматрају посебном дисциплином грађанског права, лична права нису још сређена у један систем. То долази отуда што су она врло бројна и што се са развојем људских односа њихов број стално повећава (20). Због тога су лична права од средине прошлог столећа била предмет врло дугих и живих расправљања међу правним теоретичарима и практичарима. У томе је најдаље отишла немачка правна теорија. У француској правној науци употребљава се термин *droit personnel* и *droit de la personnalité*. У пракси међутим ова два блиска израза означавају два различита појма. Први се употребљава кад су у питању лична права која се тичу телесног интегритета а други кад је реч о заштити моралног инте-

(15) Др. Михаило Ступар: Грађанско право — Општи део, св. I (скрипта), 1960, с. 125.

(16) Jules Sfetea: De la nature personnelle du droit d'auteur, Paris, 1923, p. 22 seq.

(17) Jeannot: op. cit. pp. 37—38.

(18) Др. Спаић: н. д., с. 198.

(19) Славица Крнета: н. д., с. 110 (2).

(20) Др. Спаић: н. д., с. 199.

гритета личности. Према томе, овај други термин везује се и за лично-правне елементе ауторског права — за „морално право“ аутора (21).

За стварање теорије о личним правима највеће заслуге имају немачки класични правници, Јеринг (Jhering) Гирке (Gierke), Колер (Kohler) и Адлер (Adler), а у новије време треба нарочито споменути Хубмана (Hubmann). Нема сумње да је највећи протагониста личних права био познати немачки правник Ото фон Гирке (22). Он је први уврстио лична права у грађанска права и дао им квалификацију апсолутних и субјективних права која своје титулару гарантују власт над једним делом његове сопствене личности односно личне сфере (23).

Насупрот томе, постоје схватања која личним правима одричу својство субјективних права или им не придају велики значај (24). А. К. Георги-Вијери (Konstantin Gheorgiu-Vieriu), како наводи Жано, под утицајем идеје о моћној социјалној држави, одбацује свако постојање личних права. Он тврди да се лична права не заснивају ни на каквом правном основу, да су поштовања личности и њена правна заштита два неспојива појма (25). У нас је правни основ личних права негирао проф. Андра Ђорђевић. Ослањајући се на неке немачке писце Савињија (Savigny) и Унгера (Unger) и Ђорђевић је путем формалне логике личним правима оспоравао карактер субјективних права. Он је пошао од поставке да забрана повреде личних права која произилази из објективног права не ствара субјективно право јер би то значило да човек стиче власт над сопственом личношћу и слободом (26).

Критика овог гледишта. — По нашем мишљењу, ово негирање личних права нема никаквог правног ни социјалног оправдања. На први поглед, због специфичног објекта личних права, човек би се могао повести за тврђењем да је лично добро као предмет личних права у ствари део самог субјекта као титулара тих права, да објект постаје субјект и да према томе овај не може имати никакво овлашћење над самим собом. Међутим, на ово питање се не може тако гледати. Пре свега, заштита личних права не може обухватити сваки лични, субјективни интерес већ онај који је признат ако не позитивним грађанским правом а оно бар судском праксом — објективни интерес као израз владајуће класе (27). Да бисмо дакле проблем и смисао личних права правилно поставили и схватили, морамо нужно делити субјективни од објективног интереса, иако то у праву није лака ствар, и у вршењу и заштити личних права руководити се искључиво објективним интересом, како бисмо га могли правно заштити. Само признањем личних права човеку је омогућено да ужива пуну слободу према трећим лицима (28). Стога се не може прихватити становиште присталица супротног гледишта који су се повели за законима формалне логике. Уместо тога, мора се

(21) Jeannot: *op. cit.*, p. 60.

(22) Своје погледе на проблеме личних права Гирке је изнео усвом делу: *Deutsches Privatrecht, I Band, Leipzig, 1895.*

(23) Gierke: *op. cit.*, pp. 702—703.

(24) Др. Гамс: *Увод у грађанско право — Општи део, Београд, 1952, с. 181.*

(25) Jeannot: *op. cit.*, p. 18.

(26) Андра Ђорђевић: *Систем приватног права, Општи део, Београд, 1856, с. 12 и сл.*

(27) Jeannot: *op. cit.*, p. 60.

(28) *Idem*, p. 18.

реалније загледати у суштину проблема. На првом месту потребно је одбацити навику која „вуче свој корен из римског права, да се под објектом у праву подразумевају само материјална добра. Ово утолико пре што животна стварност у развоју савремених људских односа намеће нова и друкчија решења која и нематеријална добра односно личноеимовинске интересе сматрају објектима грађанског права. Према томе и лични, морални интереси могу имати и изван имовински аспект изражен у новчаном еквиваленту, али при том треба имати у виду да је код њих примарно и битно лично, морално а не материјално задовољење, другим речима заштита личности“ (29).

Што се тиче тврђења да су лична права антисоцијална и да су стога неспојива са потребом постојања „јакe социјалне државе“, оно је још мање основано. Напротив, мислимо да баш признање личних права и њихове легалне заштите изражено у схватању једног општег, објективног интереса иде у прилог изградњи и јачању социјалне заједнице. Она ће бити снажнија и компактнија уколико буду више поштована лична добра и вредности њених чланова, схваћени са гледишта једног објективног, вишег интереса. То нарочито долази до изражаја у условима нашег социјалистичког развика где се лична вредност човека цени и респектује баш у интересу социјалистичке заједнице и њеног прогреса.

Данас је непобитна чињеница да је савремени развој друштвених односа неизбежно наметнуо грађанскоправно признање и заштиту личних права. У грађанским законима и у судској пракси појединих земаља њима је дата пуна афирмација (Аустрија, Немачка, Швајцарска, Грчка, Француска). Прописи о личним правима налазе се и у нашим правним правилима, тј. у Српском грађанском закону од 1844. (чл. 15, 36, 394, 552 и 925). Одредбе о личним правима садржавала је и Предоснова грађанског законика за Краљевину Југославију где се осим личности предвиђа и заштита имена (чл. 40 и 41).

Као први творац и оснивач теорије о личним правима, Гирке није јасно издвајао лична од имовинских права. Он је чак тврдио да један већи број личних права представља истовремено и имовинска права, и да се у том случају она појављују као апсолутна стварна права на бестелесним добрима која се још називају и неимовинским правима. То је последица његовог широког схватања појма личних права. Но и ако би се овај вид њихове природе јако развио, по Гиркеу, њихову суштину не треба гледати у имовинском елементу нити одвајати имовински од личног елемента (30). Схватајући сувише широко појам личних права, Гирке је истицао њихов плуралитет, тврдећи да лична права обухватају читав низ врста и подврста које се због свог посебног обележја више разликују једна од друге него остале правне категорије. Отуда су лична добра као предмет личних права различите природе и значаја. Она могу бити најдрагоценија добра, као што су живот, слобода или част, могу се односити на име или друге личне ознаке, на резултате једне дате активности или на производе интелектуалног стварања (31).

(29) Idem, p. 59.

(30) Gierke: op. cit., p. 705.

(31) Idem, p. 706.

Мада је у начелу истицао непреносивост личних права, Гирке је ипак указивао на могућност да се не само вршење већ и супстанција неких од њих делимично или у целини уступи трећим лицима. За нека од ових права тврдио је да се могу уступити само у вези с другим правом са којим су у односу зависности. Ту би, на пример, спадала лична права везана за непокретности или за неку привредну експлоатацију. Приликом таквог преноса, лично право прелази с непокретношћу на другог титулара и везује се за његову личност. То Гирке назива конститутивним преносом (*konstitutive Übertragung*) по коме се ново лично право рађа из права цедента. Ново право прираста личним правима цесионара. Однос између права цедента и цесионара у овом случају сличан је односу који постоји између ограниченог права и права својине (32). Интересантно је такође Гиркеово схватање да се лична права могу гасити и пре нестанка личности са којом се рађају. И најважнија међу њима могу се чак изгубити делимичном или потпуном застарелешћу. И најзад, она могу престати ако их се њихов титулар одрекне (33).

Сматрамо да се Гиркеова концепција о појму личних права не може прихватити. Ма колико да су велике његове заслуге за развитак теорије личних права, његова је несумњива грешка што је ова права и сувише широко схватио. То схватање иде чак до таквог апсурда да се у појам личних права унесе и права чији објект представља, било чисто материјална добра, било неимовинска добра која се могу изразити у имовинској вредности. Међутим, као што је напред речено, за појам личних права везана су само лична добра недељива од човекове личности.

Као велики противник Гиркеов, Колер је критиковао његова схватања о личним правима и баш тиме допринео ширем упознавању Гиркеовог учења. Колер је замерао Гиркеу што сувише велики значај придаје личним правима истичући њихов доминантни положај у целокупном правном систему. По Гиркеовој теорији скоро свако право своди се на лично право (34). Пада у очи једна парадоксална разлика између Гиркеа и Колера. По Гиркеу, сва права извиру из човекове личности, било да су чисто лична било да су имовинска и чине њен саставни део. Међутим, ова својства личних права не сметају Гиркеу да им придаје могућност преносивости и застарелости па чак и престанка још пре него што се угаси живот личности за коју су везана. Насупрот томе, Колер строго одваја лична права од права на имовинским и неимовинским добрима, признајући само до извесне могућност да се човек одрекне својих личних права и да их пренесе на друго лице (35). Из тога би се могло закључити да Гирке, који много више држи до личних права, еластичније схвата њихово суштинско обележје; Колер међутим не истиче толико велики значај личних права али више респектује њихова битна својства.

Неки правници су, под утицајем школе природног права, тврдили да су лична права урођена човеку, да чине овлашћења са којима његова личност долази на свет. Такво схватање о личним правима заступао је Адлер

(32) *Idem*, p. 707.

(33) *Idem*, p. 708.

(34) Kohler: *Urheberrecht an Schriftwerken und Verlagsrecht*, Stuttgart, 1907, p. 4.

(35) *Idem*, p. 464.

(36) и оно је ушло у Аустријски грађански законик (чл. 16) (37). Трагови школе природног права осећају се и данас и налазе своје присталице међу представницима буржоаске правне теорије (38).

Данас више не може бити сумње да су учења школе „природног права“ анахронизам и да схватање личних права као „урођених права“ нема научног оправдања. Порекло личних права не можемо тражити у самој личности која их је, како се тврдило, рођењем донела на свет већ су она израз животне стварности и потребе у развоју људских односа (39). Заштита личних права нужно се наметала са развојем друштвеног живота. Овај развој све више је изискивао да се човеку нађе достојно место у њему и да се обезбеде како његова материјална тако и лична добра, и то нормама грађанског права. Административне и кривичне санкције које су везане за кажњиву противправност нису довољне да пружи потпуну заштиту човекове личности када напад на његова лична добра долази као последица објективне противправности (40). Средства за такву заштиту садржана су у имовинској санкцији грађанског права. Она су израз воље владајуће класе и проистичу из „стварности и животних потреба“. Према томе, неосновано је схватање да је извор личних права у самом човеку, већ су она последица стварних потреба и друштвеног развитка. Као таква, лична права су саставни део личности и недељива од ње.

У совјетској правној теорији се такође расправља о личним правима, мада их она не сматра предметом грађанског права (41). Теоретичари се баве разматрањем неких категорија личних права као што су право на име, част и телесни интегритет. Они квалификују лична права као права на добрима која се не могу одвојити од личности (42). Поред кривичних, лична права се и по совјетском праву штите грађанскоправним санкцијама иако не чине предмет грађанског права. Грађанскоправна средства заштите су 1) тужба за утврђивање односно за признање личних права; 2) тужба за обустављање радње управљене на повреду личног права, и (3) тужба за предузимање радњи да би се отклонила повреда и успоставило повређено право (43). Осим тога, совјетски писци признају могућност накнаде материјалне штете ако је она проузрокована уз повреду личног права (44). Они међутим искључују могућност накнаде моралне, неимовинске штете, сматрајући да је као творевина буржоаског законодавства неспојива с начелима социјалистичког права (45). При свем том, совјетско законодавство, па чак ни најновији нацрт грађанског законика не садржи норме о личним

(36) Emanuel Adler: Die Persönlichkeitsrechte im allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuch, Festschrift II, p. 183.

(37) Сл. Крнета: н. д., с. 112 (4).

(38) Heinrich Hubmann: Das Recht des schöpferischen Geistes, Berlin 1954, pp. 5. seq.; Henri Desbois: Propriété littéraire et artistique, Paris, 1953; Antonio Ciampi: Diritto di autore, diritto naturale, »Revue Internationale du Droit d'Auteur (RIDA)«, XIV, 1957.

(39) Др. Спаић: н. д., с. 199.

(40) Сл. Крнета: н. д., с. 113 (5).

(41) Генкин: Предмет совјетског грађанског права, „Архив за правне и друштвене науке“, бр. 1, 1947, с. 58.

(42) Агарков—Генкин: н. д., с. 261 и сл.

(43) Сл. Крнета: н. д., с. 114 (6).

(44) Агарков—Генкин: н. д., с. 264.

(45) Генкин: н. д., с. 55.

правима с обзиром да она према становишту совјетске науке не чине предмет грађанског права.

У погледу класификације и поделе личних права постоје у теорији различита решења. Колер разликује право на неповредивост личне сфере и право на рад. Прво рашчлањава на неповредивост тајне личних писама и на друге области интимног личног живота (*Binnenleben*) (46). Што се тиче личног права на рад, Колерова идеја у сваком случају значи један прогресивни корак напред, мада се о праву на рад тешко могло говорити у капиталистичком систему његовог доба. Уз то треба напоменути да се у погледу права на рад Колер ограничава на случајеве кад говори о односу између личних и ауторских права. Под правом на рад он подразумева лично право аутора да забрани да се јавно саопштава садржина његовог још необјављеног дела. Уколико је дело из уметничке области, повређени аутор тражиће заштиту по ауторском праву; међутим, ако је реч о научном делу, аутор ће — по Колеру — захтевати заштиту на основу личног права (47).

Жано је разврстао лична права у ужем смислу на неколико категорија: право на властиту слику, право на слободу кретања, слобода у избору начина живота и слобода личне, интимне сфере (48). Међу њима он нарочито истиче право на телесни интегритет, право на част и неповредивост личне сфере с обзиром да се ова права у животу понајчешће манифестују.

Ми бисмо прихватили поделу личних права по којој се она сврставају у три групе. Ова подела разликује *право на физички интегритет* (живот, тело, здравље и слобода); *право на морални интегритет* (част, властита слика, неповредивост личне, интимне сфере) и *право на име* (49).

Ова лична права штите највећа добра човекова: живот, слободу, част, име. Лична права представљају највећу вредност за човека и његов правни субјективитет. Она су израз његове личне афирмације и моралне снаге. Ми овде не можемо излагати све категорије личних права јер то није у нашем плану. За наш рад су од посебног значаја права на морални интегритет и право на име. Зато ћемо се овде на њима задржати јер ове групе личних права стоје у непосредној вези с материјом која је предмет нашег проучавања.

Лично право штити човекову част до које се оправдано много држи у животу. То је сасвим разумљиво јер су част и достојанство човека драгоцени квалитети његове личности и трајни основ његовог угледа у друштву. Правно, међутим, има се у виду само тзв. „екстерна“ част која резултира из оцене и уважања средине, а не „интерна“ част која се односи на унутрашњу вредност личности и у коју се право не упушта јер у овом случају оно само до извесне мере залази у област психологије. „Интерна“ част према томе може бити и непризната од трећих лица. Другим речима, ни људи од велике интелектуалне вредности не могу захтевати од других

(46) Kohler: *op. cit.*, p. 441.

(47) *Idem*, p. 448.

(48) Jeannot: *op. cit.*, p. 23.

(49) Сл. Крнега: н. д., с. 120 (12).

да признају, славе и величају њихове квалитете, нити што могу предузмати ако се њихов рад критикује или се посумња у њихове способности (50).

Право на властиту слику даје овлашћење своме титулару да забрани свако објављивање и растурање портрета, цртежа и фотографија на којима се приказује не само он већ и лица која су му блиска и драга. Ово право обухвата и забрану сваког фотографског снимања без обзира што фотограф нема намеру да објави извршени снимак (51).

Право на неповредност личне сфере обухвата забрану саопштавања трећим лицима приватних писама и дневника, као и физичких и моралних недостатака неке особе. Позивна тајна коју су обавезни да чувају лекари, адвокати и друга лица којима се службено поверавају ствари из личног живота појединаца потиче из права на неповредност личне сфере. Поред досад набројаних права, у интимну, личну сферу спадају слобода кретања и слобода у избору начина живота. Најновија доктрина у повреду личне сфере убраја и приватан разговор наовлашћено снимљен и репродукован на магнетофонској траци (52).

У класификацији личних права *право на име* заузима посебно место. Као стални атрибут човекове личности (53) име представља посебно лично добро од великог значаја. Име није само назив за разликовање од других лица већ је оно отелотворење човекове личности. Многе унутрашње стваралачке и стручне вредности и способности човекове везују се за његово име. По њему је он познат и признат у друштвеној средини којој припада. Она стиче представу о његовој личности као целини по његовом имену (54). Сваки појединац мора имати име али и право да га заштити од злоупотребе других лица.

Поред Српског грађанског законика и Предоснове грађанског законика за Краљевину Југославију, у предратној Југославији заштита личних права била је делимично регулисана и Законом о заштити ауторског права од 26. децембра 1929. Закон је штитио право на властиту слику (§ 33) и право неповредности личних писама, дневника и поверљивих записа (§ 37). Исте категорије личних права штити и Закон о ауторском праву од 10. јула 1957. (чл. 76. и 77). За повреду личних писама, дневника и других списа личног карактера предвиђена је кривична санкција (чл. 64). То су за сада код нас једини позитивни прописи који једним делом решавају питање заштите личних права, тј. права на морални интегритет личности. О заштити личних портрета и фотографија, као и дневника, приватних писама и других списа истог карактера говори се онајчешће у вези са заштитом ауторског права, и то у земљама чије законодавство предвиђа заштиту личних права (Аустрија, Швајцарска и Немачка). То долази отуда што је ова компонента личних права, која обухвата заштиту моралног интегритета личности, слична и најближа личноправним (моралним) елементима ауторског права. То је уосталом последица врло тесне везе између личног и

(50) Alois Troller: Le droit moral de l'auteur comme droit sui generis. «Le droit d'auteur», février 1951, pp. 16—21; Hubmann: op. cit., p. 70.

(51) Jeannot: op. cit., p. 162.

(52) Hubmann: op. cit., p. 162.

(53) Др. Спаић: н. д., с. 20^о.

(54) С.т. Крнега: н. д., 122 (14).

ауторског права (55). Тако су ове категорије личних права које нису биле регулисане у грађанским законима нашле своју правну потврду у прописима закона о ауторском праву. У једно време владало је мишљење да ова лична права треба уврстити у права сродна ауторском праву. Она су била унесена у Преднацрт аранжмана о заштити сродних права који је 1939 незванично израдио Међународно биро за заштиту књижевних и уметничких дела. Тадашњи председник Бироа, Остертаг предложио је да се регламентација сродних права формулисана у Преднацрту аранжмана, који је био предмет разматрања на конференцији у Самадену, унесе у текст Бернске конвенције за заштиту књижевних и уметничких дела (56). У француској теорији ауторског права истиче се да дестинатер не може објавити лична писма (*lettres missives*) без пристанка лица које их је написало, без обзира на њихову литерарну вредност (57) јер овде је битно једно лично добро као објект права а не дело као уметничка творевина. Према томе, у случају права моралног интегритета битна је заштита личности, интимног живота и лика. И савремена немачка доктрина јасно издваја личноправну (моралну) заштиту ауторског дела (*geistige Leistung*) од заштите личних права (*Persönlichkeitsgüter*) (58).

Преднацрт Бернског аранжмана био је интересантан и први покушај да се заштита права личне сфере или моралног интегритета регулише једним међународним актом као што је Бернска конвенција о заштити књижевних и уметничких дела. Међутим, то није прихваћено из разумљивих разлога, с обзиром да је Бернска конвенција намењена заштити ауторског а не личног права. А пошто категорије као што су лична писма, дневници и остали списи личне природе не спадају у ауторска дела из области књижевности и уметности јер се њихова злоупотреба односи на повреду личне сфере заинтересованих лица, оне су остале да се штите као лично право (59) без обзира што је њихова заштита понегде регулисана прописима закона о ауторском праву. Заштита личних права остала је стога у ужим националним оквирима појединих земаља и без већег изражаја на међународном плану.

Да би се избегло мешање личних права и оних права у којима се личност изражава манифестује потребно је да између њих поставимо јасну разлику. Другим речима, треба да изузмемо уставна и нека друга права из грађанских, породичних и наследних односа која су, истина, уско везана за човека али нису недељива од његове личности (бирачко право се може одузети; лични однос *intuitu personae* може престати; веридба се може раскинути, брак развести, старатељство укинути, тестамент поништити, итд.). Мислимо да се у случајевима ових права може говорити о једном одређеном личном интересу који је блиско везан за човека али се може одвојити од његове личности.

(55) Dr. Blagojević — Spaić: Das jugoslavische Urheberrechtsgesetz, Berlin — Frankfurt, 1960, p. 27.

(56) Видети ревију Le droits d'auteur, 1939, с. 62—71 и 1940, с. 109.

(57) Desbois: op. cit., p. 550.

(58) Hubmann: op. cit., p. 161.

(59) Видети пресуду Врховног суда Србије Гж-2606/61.

Насупрот томе, лична права у грађанском праву или лична права у ужем смислу, како их неки писци класирају (60), имају за објекат неко лично добро човеково (живот, телесни интегритет, здравље, слобода, име, част, углед, итд.) и чине саставни део његове личности.

Као део грађанског права, лична права имају своја битна и посебна обележја. Од осталих права она се пре свега разликују по објекту који мора бити једно непосредно лично добро (живот, тело, част, слобода, итд.). а не било које добро или интерес изван човекове личности. Као неимовинска права, лична права са имовинским правима чине предмет грађанског права. Њихов је основ не у човековој природи већ у позитивном правном поретку који их је легализовао. По својој природи, лична права су апсолутна неимовинска права јер се могу остваривати према сваком лицу (*erga omnes*). Стога лични карактер ових права одређује њихову посебну правну природу. Човек се дакле не рађа с личним правима већ их стиче актом рођења на основу објективне норме позитивног права које му признаје заштиту личних права (61). Отуда су носиоци личних права и деца и слабоумна лица од њиховог доласка на свет без обзира на недостатак њихове пословне способности која се тражи за стицање имовинских права. Лична права су изван сваког промета. Она се не могу отуђити, уступити ни пренети путем наслеђа, нити могу бити предмет извршења. Она не могу застарети нити се њихов носилац може одрећи.

У вези с тим поставља се питање докле трају и кад престају лична права. По правилу, она престају кад престане живот њиховог титулара. То је бар чињеница кад су у питању права на физички интегритет. Али шта бива са правима на морални интегритет личности чији се живот утасио?

Знамо из искуства да се ова права не гасе, бар не одмах, са физичком смрћу свога титулара. Његов морални лик живи и даље у средини за коју је он био везан. Његово име, част и углед се и даље респектују а њихова неповредност је законом загарантована. Наш Кривични законик предвиђа да кривично дело увреде, клевете и изношења личних и породичних прилика може бити учињено и према умрлом лицу (чл. 177, ст. 4), што значи да у нас постоји заштита његовог моралног интегритета. Но у томе не треба гледати прелаз личних права умрлога на његове наследнике, што је немогуће с обзиром на карактер непреносивости личних права. Чињеница је међутим да представа о личности умрлога живи и после његове смрти као сећање на његов рад, место у друштву и његове заслуге. То су околности које намећу поштовање према његовој успомени. У интересу је његових сродника и наследника да се његова успомена не вређа јер би се тиме у ствари вређала њихова лична добра (име, част и углед) везана за породицу умрлога којој они припадају. Стога би било потребно да се у нас *de lege ferenda* одреди трајање ове заштите и круг лица на који би се она односила (62). Као што је већ напред речено, за сада је ово регулисано једино Законом о ауторском праву а било би потребно да се не само решење овог питања већ и потпуно уређење свих личних права донесе у будућем Грађанском законнику СФРЈ. Ово тим пре што је драгоцен основ за то дат

(60) Др. Гамс: н. д., с. 184.

(61) Сл. Крнета: н. д., с. 115 и 118.

(62) Сл. Крнета: н. д., с. 118 (10).

у нашем новом Уставу. У њему су садржане све категорије личних права. У чл. 47 каже се: „Живот и слобода човека су неприкосновени. Зајемчује се неповредивост личног живота и других права личности“ (ст. 1 и 4).

Значај личних права у животу појединаца и друштва врло је велики. Човек чија су лична добра заштићена имаће јаче осећање своје вредности, чвршћу веру и поуздање у себе и више свести о дужности и одговорности. У таквом члану ће друштво имати вредног и постојаног трудбеника који ће моћи несметано да развија своје радне и интелектуалне способности у интересу и свог личног уздицања и напретка целе заједнице.

У нашем раду потребно је да поставимо однос, управо да извршимо разграничење између личних права и личноправних (моралних) елемената ауторског права. Личноправни елементи ауторског права представљају у ствари једну варијанту (63) личних права у генералном смислу, проистеклу из права на заштиту моралног интегритета личности (64). Кажемо варијанту јер је ова категорија личних права заступљена у ауторском праву односно у његовим личноправним елементима добила један квалитативно друкчији вид (65) и измењен карактер по свом дејству и интензитету.

Раније смо лична грађанска права, у односу на друга права у којима се човека личност видно манифестује, уврстили у лична права у ужем смислу. Њих ћемо у даљем излагању, за разлику од личноправних елемената ауторског права, називати личним правима у генералном смислу.

Основна разлика између личних права и личноправних елемената ауторског састоји се у објекту. Видели смо да је објект личних права неко лично добро човеково (живот, име, слобода, част). Међутим, објект ауторског права је интелектуално дело као производ човекове стваралачке способности, његове мисли и духа (66). У склопу јединственог ауторског права, личноправни елементи имају дакле за објект интелектуалну творевину али уз то и лично добро аутора (име, част, углед) које стоји у нераздвојној вези с аутором и његовом личношћу а у врло блиском и трајном односу са његовом духовном творевином. Штавише, постоји мишљење да се појам „моралног права“ заснива на идеји да аутор и његово дело чине јединство (67). У суштини, личноправни елементи ауторског права потичу из личних права у генералном смислу чији је објект неко лично добро. У прилогу томе се истиче битно лични карактер „моралног права“ (68). У потврду овог мишљења доктрина ауторског права иде још даље констатујући да аутора после његове смрти надживљава његова морална личност у његовим делима (69).

Према немачкој теорији, појам „моралног права“ (*Urheberpersönlichkeitsrecht*) у ствари је излучен из личних права (*Persönlichkeitsrechte*) и представља једно право *sui generis* (70). Исто мишљење има и Пиола Казели

(63) Gérard Gavin: Le droit moral de l'auteur, Paris, 1960, p. 282.

(64) Dr. Mario Fabiani: In tema di diritto morale et di danno morale, Roma, 1955, 4.

(65) И судска пракса потврђује да „морално право“ аутора представља само један вид личних права — Schulte: Rechtsprechung zum Urheberrecht, BGZ 5.

(66) Сл. Крнета: н. д., с. 119 (11).

(67) A. Tournier: Le bilan de la loi, RIDA, XIX, 1958, p. 83.

(68) Gavin: op. cit., p. 93.

(69) Sfetea: op. cit., p. 220.

(70) A. Troller: op. cit., p. 307.

(Piola Caselli), који констатује да је чл. 6-bis Бернске конвенције, ревидиране 2 јуна 1928 у Риму, јасно одбацио схватање о генералном личном праву и прахватио гледиште да је „морално право“ аутора једно лично право *sui generis* (71). И други правни теоретичари заступали су слично мишљење. По једнима, општа правила о заштити личности представљају, истина, основ „моралном праву“ али му не могу пружити адекватну садржину јер оно није идентично с личним правом у генералном смислу. То доказује чињеница да личноправна овлашћења аутора која се састоје у праву на измену дела и у праву на повлачење из промета или покајање, а која намећу обавезе према издавачу, не би могла бити примењена без једног посебног законског текста који би их изричито признавао. У област личних права не би могла да спада заштита ауторовог имена ни његове личности. Личноправна овлашћења аутора морају бити санкционисана у закону о ауторском праву. Тако призната и озакоњена, она уређују искључиво личне односе које аутор има према своме делу. Оне дакле узимају у заштиту од повреда специјалну личност аутора-ствараоца. Стога се он као стваралац, изузима из генералних личних права самим актом своје творевине (72). Жерар (Gérard) износи мишљење које је дао Танамли да је духовна креација недељива од интелектуалне снаге ауторове личности. У таквом стању ствари сматра се да лично (морално) право аутора није ништа друго него право његове интелектуалне личности, тј. право које се може изједначити с личним правом у генералном смислу чију варијанту представља (73). Истовремено са стварањем духовне творевине рађа се лично (морално) право у личности њеног аутора. Ово право је врло уско везано за његову личност и штити његов углед, част и слободу (74). Лично морално) право према томе има одређену намену: да штити личност аутора када она долази до изражаја у области интелектуалног стварања, те је стога неоспорно да оно припада једној одређеној категорији личних права (75). Француска доктрина истиче да је задатак личног (моралног) права да обезбеди интегритет духовне креације и поштовање личности аутора кроз његове интелектуалне творевине. Лично (морално) право за које се везују ова овлашћења прате дело аутора докле год оно постоји и док буде могло да одолева искушењима времена (76).

Доктрина о личном (моралном) праву аутора развила се прво у Немачкој и створила две супротне правне концепције у погледу објекта, правне природе, садржине и значаја овог права које до тада готово није било научно обрађивано. Колер је тврдио да ово право није ауторско, пошто је по његовом схватању ауторско право искључиво имовинско право или, како га је он називао, нематеријално имовинско добро које се може изразити у новчаном еквиваленту (*Immaterialgüterrecht*). Држећи се таквог схватања, он је писао да лично правс (*Persönlichkeitsrecht*), повезано с ауторским правом, све више продире у правну теорију и праксу (77). Ипак је сматрао да

(71) Piola Caselli: *Diritto di autore*, Torino, 1943, pp. 325—6.

(72) Michaélides-Nouaros: *op. cit.*, pp. 50 seq.

(73) Gavin: *op. cit.*, p. 282.

(74) Michaélides-Nouaros: *op. cit.*, p. 89.

(75) Michaélides-Nouaros: *op. cit.*, p. 87.

(76) Desbois: *op. cit.*, Nr. 527.

(77) Kohler: *op. cit.*, p. V (Vorwort).

се лично (морално) право аутора разликује од личних права у генералном смислу, квалификујући га као право које има свој извор у посебној категорији личних права. Колерова концепција била је, разуме се, подвргнута критици. Њему се оправдано замерало што је „моралном праву“ дао неодређен садржај субјективне природе које је имало да зависи од осетљивости аутора или да буде препуштено арбитраном поступку суда (78).

Савремена немачка доктрина поставља такође однос личних права (*Persönlichkeitsrecht*) према личноправним елементима ауторског права (*Urheberpersönlichkeitsrecht*). Она истиче да се поред имовинских интереса аутора морају имати у виду и његови морални, идеални интереси који су врло уско везани за његову личност. Ауторско дело садржи његов индивидуалитет којим је оно у целини проткано. Према томе, између аутора и његовог дела постоји једна врло тесна интелектуална веза, тако да дело за аутора представља у правом смислу његово духовно чедо. У томе се огледају лични интереси аутора као ствараоца какве не може имати ниједно друго лице. У његовој личности су усредсређена сва овлашћења у вези са његовим личноправним (моралним) прерогативима. Личне, моралне, идеалне интересе духовног ствараоца карактерише, дакле, врло присна и трајна веза која спаја аутора и његово дело. Лично право аутора прожима цело његово интелектуално дело (79).

Новија италијанска теорија сматра да се „морално право“ не дотиче непосредно саме личности аутора али у крајњој линији оно значи отелотворење његове личности. Оно штити идеалне интересе везане за личност и дело аутора. „Морално право“ има дакле у виду заштиту личности аутора кроз његово интелектуално дело, те се отуда може назвати и личним правом (80). „Морално право“ у односу на лична права нема неки апстрактни ни генерички смисао већ је ту реч о специјалним правима везаним за заштиту личности аутора која се манифестује кроз његово дело (81).

Као варијанта личних права „морално право“ представља лично право аутора којим су заштићени његова лична добра (име, част, неповредивост личне сфере) везана за његово интелектуално дело. Оно штити присну везу аутора са његовим делом, „аутора посматраног кроз његову творевину“. Лично морално право на тај начин долази до изражаја у заштити оба елемента овог блиског односа без којих оно не би ни постојало. Зато се „морално право“ третира као лично право. Јер ако тако не би било, оно би неизбежно морало тражити своје место међу другим правним категоријама (82). Лично (морално) право, како каже Гавен, штити не личност аутора као такву већ ону блиску и трајну везу која постоји између аутора и његовог дела (83). С друге стране, Мелиже (Melliger) заступа гледиште да се веза између аутора и његовог дела карактерише као лично право. Међутим, иако личноправне елементе ауторског права идентификује с личним правом у генералном смислу, Мелиже мисли да њихову примену треба

(78) Pio'la Caselli: Sul regolamento internazionale del diritto morale di autore, „Geistiges Eigentum“, Band III, 1937/38, pp. 1 seq.

(79) Hubmann: op. cit., pp. 86 seq.

(80) Dr. Mario Fabiani: op. cit., pp. 4—5.

(81) Dr. Valerio De Sanctis: Lettre d'Italie, „Le droit d'auteur“, 1943, p. 97.

(82) Michaelides-Nouaros: op. cit., p. 287.

(83) Gavin: op. cit., p. 289.

ограничити или ублажити из објективних и практичних разлога како би се дело пуштало у промет и омогућило аутору да из њега извлачи материјалне користи (84). Као и лично право, и „морално право“ аутора противи се свакој радњи која би повредила његову личност и нашкодила његовој части и угледу интелектуалног ствараоца. Доследно томе, истиче Михаелидес-Нуарос, личноправни (морални) елементи ауторског права имају за предмет заштиту једне специјалне — ауторове личности. Стога он мисли да из „моралног права“ треба искључити повреде личности које су везане за противправну радњу управљену на повреду права у генералном смислу или за противправну радњу кажњиву на основу кривичног права, као што су увреда и клевета (85).

Према концепцији коју је прихватио француски Закон о књижевној и уметничкој својини од 1957, личноправни (морални) елементи не сачињавају лично право у генералном смислу већ једно право везано за личност аутора. Сматра се да је ова квалификација „моралног права“ намерно усвојена у закону. Законодавац није хтео да „моралном праву“ које штити личност аутора кроз његово дело и у коме долази до изражаја како његова интелектуално-морална тако и имовинска вредност — даје својство неимовинског личног права (86). Из тога произлази да је „морално право“ аутора као једна варијанта личног права много ближа имовинским елементима самим тим што му је објект и ауторско дело и лично добро аутора (име, част, углед) а не само лично добро аутора као што је то случај са чисто личним правима. То нарочито потврђује монистичка теорија о јединству ауторског права у коме су личноправни и имовинскоправни елементи врло уско испреплетани и повезани. С друге стране, ако се пође од ауторског дела као објекта „моралног права“, сматра се да би у ствари било нетачно узети само дело као објект заштите јер се не штити дело као такво већ његово искоришћавање или лична веза између дела и његовог аутора (87).

Из личног права рађа се „морално право“ аутора као једно од бројних права везаних за заштиту личности. „Морално право“ представља лично право аутора индивидуалисано на делу које је он створио, право које настаје са вршењем права искоришћавања дела. Према томе, „морално право“ аутора претпоставља не личност као такву већ личност аутора ствараоца (88). Оно представља израз ауторове личности која се манифестује кроз његово интелектуално дело (89).

Из досадашњег излагања у коме смо изнели погледе теоретичара на питање односа између личних права и личноправних (моралних) елемената ауторског права можемо извести овај закључак. Природа и карактер личноправних елемената ауторског права представљају врло сложено питање. У односу на лична права у генералном смислу, личноправни (морални) елементи ауторског права значе једну варијанту личних права, својствену аутору као ствараоцу и његовом интелектуалном делу: У свом апсолутном

(84) Mélliger: Das Verhältnis des Urheberrechts zu den Persönlichkeitsrechten. Bern, 1929, p. 108.

(85) Michaélides-Nouaros: op. cit., p. 293.

(86) Robert Plaisant: Lettre de France, »Le droit d'auteur«, Juillet 1955, p. 103.

(87) Troller: op. cit., p. 17.

(88) Amadeo Gianini: op. cit., p. 198.

(89) Gorguette d'Argoeuves: Le droit moral de l'auteur, Paris, 1926, p. 56.

карактеру она је у односу на лична права добила један друкчији и измењен вид. Као таква она припада једној одређеној категорији личних права која штити аутора у области интелектуалног стварања. Задатак је личног (моралног) права да заштити интегритет духовне творевине и обезбеди поштовање личности аутора кроз његове интелектуалне производе. Лично (морално) право штити идеале, моралне интересе везане за личност и дело аутора. Између личних права и личноправних елемената ауторског права постоји блиска веза. У оба случаја објект је лично добро човеково везано за његову личност. Разлика је у томе што се код личног права лично добро односи како на сферу моралног тако и на сферу телесног интегритета личности. Код „моралног права“ међутим долазе у обзир само лична добра која се тичу имена и моралног интегритета али једино уколико су везана за личност ствараоца и за његово интелектуално дело. Личноправни (морални) елементи потичу из личног права у генералном смислу јер имају битно лични карактер. Међутим, чињеница што се личноправни елементи ауторског права односе и на дело аутора потврђују да је њихов лични карактер добио знатно измењен вид. У тесној вези с имовинскоправним елементима лично (морално) право обухвата и личност аутора и његову творевину. Оно је једна компонента ауторског права у коме су уско повезани и морални (идеални) и материјални елементи. Због тога је лично (морално) право блиско имовинском елементу ауторског права на чему се уосталом и заснива монистичка концепција о проблему његове правне природе. Лично (морално) право је дакле подједнако везано за дело и његовог аутора. Зато је „морално право“ аутора постало еластичније: оно се може наслеђивати а изузетно и преносити на лица у која аутор има пуно поверење. Стога би се могло прихватити гледиште да је лично (морално) право аутора једно лично право *sui generis*. Оно има свој основ у личности и делу аутора и штити ону блиску и трајну интелектуалну везу која постоји између њега и његовог дела (*vinculum spirituale*).

Др. Живан Радојковић

РОВОВИ И РОПСТВО У МАРЦИЈАЛОВИМ ЕПИГРАМИМА

Друга половина I века н. е. је период у ком су се, после привидно сјајне фасаде римског поретка, почели појављивати први, али неминовни, знакови предстојећег опадања (1) јер је дотле латентна криза робовласничког начина производње почела у то доба добијати све очитији облик. Недостатак радне снаге на имањима, назадовање муниципија, тешкоће на које је наилазила државна фискална политика, пропадање средњих друштвених слојева, морална криза и постепено нестајање старих идејних и религијских представа, — све су те појаве добиле изразит вид у овом

(1) F. Heichelheim: *Wirtschaftsgeschichte des Altertums*; Lieden, 1938, t. I, p. 722.